

פרקי אבות מצווה קלה וחמורה

סיכום השיעור שעבר

השווינו את השאלות והתשובות של רבי ושל רבן יוחנן בן זכאי:

משנה א	משנה ט
רבי אומר איזוהי דרך ישרה שיבור לו האדם כל שהיא תפארת לעושה ותפארת לו מן האדם	אמר להם צאו וראו איזוהי דרך טובה שידבק בה האדם רבי אליעזר אומר עין טובה רבי יהושע אומר חבר טוב רבי יוסי אומר שכן טוב רבי שמעון אומר הרואה את הנולד רבי אלעזר אומר לב טוב אמר להם רואה אני את דברי אלעזר בן ערך שבכלל דבריו דבריכם אמר להם צאו וראו איזוהי דרך רעה שיתרחק ממנה האדם רבי אליעזר אומר עין רעה רבי יהושע אומר חבר רע רבי יוסי אומר שכן רע רבי שמעון אומר הלוח ואינו משלם אחד הלוח מן האדם כלוח מן המקום ברוך הוא שנאמר (תהלים ל"ז) לוח רע ולא ישלם וצדיק חונן ונותן רבי אלעזר אומר לב רע אמר להם רואה אני את דברי אלעזר בן ערך שבכלל דבריו דבריכם:

עמדנו על ההבדלים שבין לבור (לבחור ולזקק) דרך לבין הדבקות בה. ראינו כי הכיוונים הנשיים של בחירה ושל דבקות יכולים להיות סותרים, ודנו במציאת האיזונים בניהם.

דיברנו על מסגרת שני חלקי הפרק המתחילים ומסתיימים בצורה דומה. פותחים בשאלת חיפוש הדרך הנכונה ומסתיימים בקביעה 'אם למדת תורה הרבה...' . מהסיום ניכר שקהל היעד של הפרק הוא תלמידים הרואים בלימוד תורה ייעוד ('לכך נוצרת'). על רקע זה מפתיעה ומחדשת שאלת הפתיחה – חיפוש הדרך הטובה והישרה לא נעשה בבית המדרש אלא בחוץ. רבי מחפש אחר תפארת מן האדם ואילו רבן יוחנן בן זכאי מבקש מתלמידיו לצאת מבית המדרש על מנת לחפש דרך – 'צאו וראו'.

תובנה זו הביאה אותנו לדיון על הצורך בקריטריון אנושי לבירור הטוב והישר. ראינו את מדרש חכמים המכניס את הקריטריון האנושי 'כמעט בכח' בפעלול דרשני בניגוד לפשט התורה:

מדרש תנאים לספר דברים

כי תעשה הטוב והישר בעיני י"י אלהיך - הטוב בעיני שמים והישר בעיני אדם ויש שמחליפין בדברים: הטוב בעיני אדם והישר בעיני שמים.

בחקשר זה ראינו את הסיפור על רב סחורה שאת העיון בו נשלים בשיעור זה:

תלמוד בבלי מסכת נדרים דף כב עמוד ב

משתבח ליה רבא לרב נחמן ברב סחורה, דאדם גדול הוא, אמר לו: כשיבא לידך הביאהו לידי. הוה ליה נדרא למישרא (היה לו נדר להתיר), אתא לקמיה (בא לפני) דרב נחמן. אמר ליה: נדרת אדעתא דהכי (נדרת על דעת זה)? א"ל: אין (כן). אדעתא דהכי? אין. כמה זימנין (כמה פעמים). איקפד (כעס) רב נחמן, א"ל: זיל לקילעך (לך לחדרך). נפק (יצא) רב סחורה ופתח פיתחא לנפשיה (פתח פתח לעצמו), רבי אומר: איזו היא דרך ישרה שיבור לו האדם? כל שהיא תפארת לעושה ותפארת לו מן האדם, והשתא דאיקפד (ועכשיו שכעס) רב נחמן, אדעתא דהכי לא נדרי (על דעת זה לא נדרתי), ושרא לנפשיה (והתירו לעצמו).

עוד דנו בקביעתו של הרש"ר הירש וגם את בירורה נסיים בשיעור זה

רבי שמשון רפאל הירש (רש"ר) בפירושו על דברים פרק ו פסוק יח-יט

...לקמן יב, כח הלשון היא הפוכה: "כי תעשה הטוב והישר בעיני ה' אלהיך", ונמצא ש"הישר" משנה שם את אופן עשיית "הטוב": עשה את הטוב רק "בדרך הישר". לעולם אל תקדש המטרה את האמצעים, ואל תשאף אל הטוב באמצעים "לא ישרים" (ראה עוד פי' שם).

בשולי השיעור שעבר

יש כלל הלכתי שמצוות עשה דוחה מצוות לא תעשה – לכן למשל מותר להקריב קורבן מוסף בשבת, למרות ששחיטה היא מלאכה האסורה בשבת. מאיזה טיעון דוחה הרב הילסהיימר את הפעלת הכלל גם בדברים שבין אדם לחבירו?

1. שו"ת רבי עזריאל הילדסהיימר חלק א - שונות סימן כז

[תר"ך. להרב ר' אברהם ברלין]. זה לי שנים רבות חקירה בדבר זה אם נוכל לומר עשה דוחה ל"ת בכגון זה של גזילה דהוה מצוה בין אדם לחבירו דלפ"ז הדין נותן דמותר לגזול למשל לקיים מצות מצה וכדומה, וקשה אפי' לומר דמותר לגזול בפקוח נפש שדוחה כל התורה כולה, אלא [ע"כ] דהיינו לכאורה רק בדברים שבין אדם למקום וצ"ע בזה. שאל"כ יהא כל א' הולך וגזול את הצריך לו, דאם אין לו תפלין יגזול תפלין... וזה א"א להעלות על הדעת. וידעתי כי דיברו האחרונים בזה, אבל לא אבין היאך יתכן זאת.

השוו את דברי הרב קוק לדבריו של רבי במשנה א ולתשובתם של תלמידי ריב"ז במשנה ט – מה התשתית הרעיונית שהוא נותן לדבריהם:

2. אורות הקדש ג חלק ג ראש דבר

י - את יראת השמים, את מכון האמונה האלהית העליונה, צריכים לצרף מכל הסיגים שלה, מכל הסיגים המוסריים והמדעיים, שהאדם וכל השכלה מוגבלת שבמציאות מערבת בה. והצירוף היותר גדול הוא זה, מה שמתגלה לעין, שאין שם שום סיג, שהכל הוא חיים וטוב, והערכים רק הם צריכים שיהיו משוערים כראוי, הצד השימושי צריך שיהיה במדתו הנכונה, בכל דבר, בין שהוא גשמי, בין שהוא רוחני, והצד המדעי צריך שיתאמץ לדעת איך מערכים את הכל, ואז אין שטן ואין פגע רע.

יא - דבר מוכרח הוא שישגל האדם לעצמו את המוסר הטבעי הפשוט, בכל רחבו ועמקו, ואת יראת ד', ותמצית הטהור של האמונה הפשוטה, וכל מדותיה ברוחב ובעומק, ועל גבי שתי הסגולות הללו יבנה את כל מעלות רוחו העליונות. אסור ליראת שמים שתדחק את המוסר הטבעי של האדם, כי אז אינה עוד יראת שמים טהורה. סימן ליראת שמים טהורה הוא כשהמוסר הטבעי, הנטוע בטבע הישר של האדם, הולד ועולה על פיה במעלות יותר גבוהות ממה שהוא עומד מבלעדה. אבל אם תצויר יראת שמים בתכונה כזאת שבלא השפעתה על החיים היו החיים יותר נוטים לפעול טוב, ולהוציא אל הפועל דברים מועילים לפרט ולכלל, ועל פי השפעתה מתמעט כח הפועל ההוא, יראת שמים כזאת היא יראה פסולה.

ולסיום

מתוך מכתב של הרב דוד ביגמן ראש ישיבת הקיבוץ הדתי לתלמידיו

3. אמרו עליו על יוחנן כהן גדול ששימש בכהונה גדולה שמונים שנה ובסוף נעשה צדוקי.¹

אסיים בדבריו של מורי ורבי, הרב אריה ליב באקסט: 'כולם דורשים אמירה תלמודית זו לגנותו של יוחנן כהן גדול ואילו אני דורשה לשבח! נניח שהייתי משתכנע שדרך של ההיפים צודקת: הייתי לובש גינס, מגדל שערות וזקן פרע, עונד חרוזים ונוסע להצטרף לקמונה. אך איני מסוגל ללכת בדרך זו. הן אני ראש ישיבה מכובד, יושב ראש ועד הרבנים ואבי משפחה. אצטרך לוותר על כל כך הרבה כדי ללכת אחר האמת שבליבי. ועכשיו שאיני חושב שדרכם ראויה והנני בן תורה - האם החלטתי אינה נובעת בנימה כלשהי מטובות ההנאה שיש לי מבחירתי משכבר ימים? אם יוחנן כהן גדול היה מסוגל ללכת אחר האמת שלו ולהפך לצדוקי בגיל שמונים, סימן **הוא לכך** שקרוב לשמונים שנה הוא היה פרושי באמת...'

¹ פסיקתא דרב כהנא (מנדלבוים) פיסקא יא ע"ע בבלי ברכות דף כט עמוד א, תנחומא (בובר) ובראשית רבתי פרשת וישלח עמוד 146 ד"ה [לב, ח] ויירא

לאחר שבשני השיעורים האחרונים, דנו בדברי הפתיה והסיום של רבי נעיין עתה באמצע דבריו נעבור עתה אל חלקם השני של דברי רבי:

מצווה קלה כחמורה

4. משנה מסכת אבות פרק ב משנה א

רבי אומר איזוהי דרך ישרה שיבור לו האדם כל שהיא תפארת לעושה ותפארת לו מן האדם והוא זהיר במצוה קלה כבחמורה שאין אתה יודע מתן שכרן של מצות והוא מחשב הפסד מצוה כנגד שכרה ושכר עבירה כנגד הפסדה והסתכל בשלשה דברים ואי אתה בא לידי עבירה דע מה למעלה ממך עין רואה ואוזן שומעת וכל מעשיך בספר נכתבין:

- חישבו מהו היחס בין כל חלקי המשנה? (המשנה מורכבת מארבע קביעות – האם כל אחת עומדת בפני עצמה או שהן מתקשרות זו לזו?)
- כיצד מחשבים את שכר המצוות והפסדן?

5. השוו את דברי רבי ובן עזאי – האם יש בניהם הבדל? מהו?

משנה מסכת אבות פרק ב משנה א	משנה מסכת אבות פרק ד משנה ב
רבי אומר ... והוא זהיר במצוה קלה כבחמורה שאין אתה יודע מתן שכרן של מצות והוא מחשב הפסד מצוה כנגד שכרה ושכר עבירה כנגד הפסדה...	בן עזאי אומר הוא רץ למצוה קלה (כבחמורה) * ובורח מן העבירה שמצוה גוררת מצוה ועבירה גוררת עבירה ששכר מצוה מצוה ושכר עבירה עבירה:
	• בחלק מהגירסאות אין את המילה 'כחמורה'

- שימו לב לפעלים בהם הם משתשמים ולטיעון.
 - בעל תוספות יום טוב מתקן את גירסת דברי בן עזאי:
6. תוספות יום טוב שם
- כבחמורה – לא גרסינן לה הספרים אחרים. וספרים דגרסי נשתבשו מריש פ"ב דתנן התם הוא זהיר במצוה קלה כבחמורה ואי גרסינן ליה צריך להיות כלחמורה ובמסכת אבות שבאה לידי מארץ ישראל נמחק מלת כבחמורה:
- האם הבדל הגירסאות משנה עקרונית את דברי בן עזאי
 - על דמותו של בן עזאי ראה בקטעים הבאים – האם דמותו תואמת את משנתו?
7. תוספתא סוטה פרק טו
- משמת בן עזאי בטלו השקדנין משמת בן זומא בטלו הדרשנין

8. ברכות דף מז עמוד א

רבה בר בר חנה הוה עסיק ליה לבריה בי רב שמואל בר רב קטינא, קדים ויתיב וקמתני ליה לבריה: אין הבוצע רשאי לבצוע עד שיכלה אמן מפי העונים. רב חסדא אמר: מפי רוב העונים. אמר לו רמי בר חמא: מאי שנא רובא - דאכתי לא כליא ברכה, מיעוטא נמי לא כליא ברכה! - אמר ליה: שאני אומר, כל העונה אמן יותר מדאי אינו אלא טועה. תנו רבנן: אין עונין לא אמן חטופה, ולא אמן קטופה, ולא אמן יתומה, ולא יזרוק ברכה מפיו בן עזאי אומר: כל העונה אמן יתומה - יהיו בניו יתומים, חטופה - יתחטפו ימיו, קטופה - יתקטפו ימיו, וכל המאריך באמן - מאריכין לו ימיו ושנותיו.

9. ברכות דף נז עמוד ב

שלשה תלמידי חכמים הם: הרואה בן עזאי בחלום - יצפה לחסידות, בן זומא - יצפה לחכמה, אחר - ידאג מן הפורענות.

10. ברכות דף סב עמוד ב

תניא, בן עזאי אומר: פעם אחת נכנסתי אחר רבי עקיבא לבית הכסא, ולמדתי ממנו שלשה דברים: למדתי שאין נפנין מזרח ומערב אלא צפון ודרום, ולמדתי שאין נפרעין מעומד אלא מיושב, ולמדתי שאין מקנחין בימין אלא בשמאל. אמר לו רבי יהודה: עד כאן העזת פניך ברבך! - אמר לו: תורה היא וללמוד אני צריך.

11. חגיגה דף יד עמוד ב

תנו רבנן: ארבעה נכנסו בפרדס, ואלו הן בן עזאי ובן זומא, אחר, ורבי עקיבא. אמר להם רבי עקיבא: כשאתם מגיעין אצל אבני שיש טהור אל תאמרו מים מים! משום שנאמר+ תהלים ק"א+ דובר שקרים לא יכון לנגד עיני. בן עזאי הציץ ומת, עליו הכתוב אומר+ תהלים קט"ז+ יקר בעיני ה' המותה לחסידיו. בן זומא הציץ ונפגע, ועליו הכתוב אומר+ משלי כ"ה+ דבש מצאת אכל דיך פן תשבענו והקאתו. אחר קיצץ בנטיעות. רבי עקיבא יצא בשלום.

12. יבמות דף סג עמוד ב

תניא, רבי אליעזר אומר: כל מי שאין עוסק בפריה ורביה - כאילו שופך דמים, שנאמר: בראשית ט'+ שופך דם האדם באדם דמו ישפך, וכתוב בתריה: ואתם פרו ורבו. רבי יעקב אומר: כאילו ממעט הדמות, שנאמר: בראשית ט'+ כי בצלם אלהים עשה את האדם, וכתוב בתריה: ואתם פרו וגו'. בן עזאי אומר: כאילו שופך דמים וממעט הדמות, שנאמר: ואתם פרו ורבו. אמרו לו לבן עזאי: יש נאה דורש ונאה מקיים, נאה מקיים ואין נאה דורש, ואתה נאה דורש ואין נאה מקיים! אמר להן בן עזאי ומה אעשה, שנפשי חשקה בתורה, אפשר לעולם שיתקיים על ידי אחרים.

13. מה מתחדש בגרסת אבות דרבי נתן בבנת דברי בן עזאי

אבות דרבי נתן נוסחה א פרק כה

הוא היה אומר אם עשית מצוה אחת ואין אתה דואג (ממנה) מאותה מצוה סוף שהיא גוררת מצות הרבה. העובר עבירה אחת ואינו דואג מאותה עבירה סוף שהיא גוררת עבירות הרבה. שמצוה גוררת מצוה ועבירה גוררת עבירה. ששכר מצוה מצוה ושכר עבירה עבירה:

14. מדוע יש לחבב מצוה קלה כבחמורה? לפי פירוש המשנה באבות דרבי נתן – האם יש היררכיה במצוות?

אבות דרבי נתן נוסחה א פרק ב ד"ה איזהו סייג

לפיכך אמרו חכמים הרחק מחטא הקל שמא יביאך לחטא חמור הוי רץ למצוה קלה שיביאך למצוה רבה:

15. מה פירוש קלה וחמורה

מגן אבות לרשב"ץ על אבות פרק ב משנה א

ופירוש מצוה קלה, שהיא קלה בעיניו כמו מצות סוכה, שקראוה בראשון מע"ז [ג א] מצוה קלה, לפי שאין בה חסרון כ"ס. וכן מצות ציצית, קראוה בפרק התכלת [מנחות מד א], מצוה קלה, שאין בה עמל ויגיעה. אבל המצוות מצד עצמן, אין לומר בהם קלה וחמורה. מהי מצווה קלה לפי הרשב"ץ – האם פירושו מחוייב?

זהירות במצוות מזוהה פעמים רבות עם החמרה – האם בהכרח?

מה עמדתו של המ"ב על חומרות? ומה של בעל הפתחי תשובה? איזו סוג חומרה ראוי ואיזו פסולה?

9. שולחן ערוך אורח חיים סימן קנח סעיף ה

הנוטל ידיו לפירות, הרי זה מגסי הרוח. הגה: ודוקא שנוטלן בתורת חיוב, אבל אם נוטלן משום נקיות, שלא היו ידיו נקיות, מותר (הגהת סמ"ק).

משנה ברורה* שם ס"ק כב

(כב) ה"ז מגסי הרוח - שמראה בעצמו שהוא מדקדק במצות במה שא"צ דמדינא לא תקנו כלל נט"י לפירות וכמש"כ בסק"ב עיי"ש. ודע דמה דאסור בתורת חיוב הוא אפי' אם לא יברך על נטילה זו כיון שנוטלן משום מצות נטילה:

* משנה ברורה

ר' ישראל מאיר הכהן נולד בשנת תקצ"ט [1839] ונפטר בעירו ראדין (אז פולין, כעת ביילורוסיה) בסוף שנת תרצ"ג [1933]. חיבורו ההלכתי הראשון היה ספר 'חפץ חיים' על הלכות לשון הרע, ועל שמו הוא מכונה 'החפץ חיים'. חיבורו הגדול הוא ספר 'משנה ברורה' על שו"ע או"ח מהווה את ספר הפסיקה העיקרי בחלק אורח חיים בציבור האשכנזי, וספר הלכה חשוב ביותר לכל עם ישראל.

10. שולחן ערוך יורה דעה סימן קטז סעיף ז

מסוכנת (כל שמעמידה ואינה עומדת), אף על פי שניתרת בשחיטה, המדקדקים מחמירים על עצמם שלא לאכלה.

פתחי תשובה* יורה דעה סימן קטז ס"ק י

מחמירים - בגליון יו"ד של א"ז הרב ז"ל מ"כ וכן אם נפל איסור בכלי שני או בכ"ר ויש ס' ומכל כה"ג ולהרחיק עצמו מכל דבר כיעור מצוה היא עכ"ל או"ה סוף כלל נ"ז. וצ"ל דאף שכתב הרמ"א ולא נמצא הדין בפי' כו' לא יאכל ממנה. א"כ משמע דהא בכ"ש או ביש ס' דנמצא בפירוש אין להחמיר. היינו שאין החיוב על בעל נפש להחמיר. אבל מ"מ אם רוצה להחמיר גם בזה מצוה היא ועיין בש"ך לעיל סימן י"ז סק"ח ועמ"ש בסימן י"ח סק"ט. שוב ראיתי בסולת למנחה כלל ע"ו דין ח' שכתב בשם תורת האשם דמי שרוצה להחמיר לנהוג איסור בדבר שלא מצינו שהחמירו אמוראי כגון מה שנתבטל בששים או בכלי שני הוי כמו אפיקורסות ויצא שכרו בהפסדו ודלא כמ"ש או"ה סוף כלל נ"ז עכ"ד ע"ש:

*פתחי תשובה

ר' אברהם צבי הירש אייזנשטט נולד בשנת תקע"ג [1813] ונפטר בשנת תרכ"ח [1868]. כיהן ברב בכמה קהילות בליטא. חיבורו העיקרי הוא ספר 'פתחי תשובה' שבו לקט תמציתי של דברי הפוסקים במאות ספרי פסק וספרי שו"ת לפי סדר סעיפי השו"ע. הספר נדפס מאז ברוב המהדורות של השו"ע, והפך לאחד המקורות העיקריים לפסיקת ההלכה.